

Sibel A. Arkonaç, Psikolojide Bilginin Eleştirel Arkapları, İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2015, 9789944157988, 188 s.

Merve Kaya*

Psikolojinin sosyal psikoloji ve eleştirel psikoloji alt dallarında değerli eserler vermiş ve bunlarla psikoloji bilgisine dair ezberlerimizi sorgulamıza yol açmış olan Sibel A. Arkonaç, “Psikolojide Bilginin Eleştirel Arkapları” adlı bu eserinde yer alanların, “psikolojik bilginin felsefi ve sosyolojik geçmişi ile bağını tekrar kurma ve psikolojiyi bu bağ üzerinden yeniden okuma teşebbüsü” olduğunu belirtmektedir.

Üç kısım ve beş bölümden oluşan eserin giriş bölümü (s. 13-24), psikoloji bilgisi ile bu bilginin arka planının tiyatro sahnesinde sergilenen bir oyuna benzetilmesi ve sahnedeki yorumun diğerlerine baskın gelen yorum olduğuna dikkat çekilmesi ile başlamaktadır. Sahnedeki teorilerin dedikleri şeyi nasıl söyledikleri, neyi ön planda tutup neyi göz ardı ettikleri ve tartışmasız kabul ettikleri kavramlaştırmalar ile ilgili sorular sorularak ve bu soruları sormanın gerekliliği vurgulanarak okuyucu bir anlamda diğer bölümlere hazırlanmaktadır. Bu hazırlık bağlamında psikolojik bilginin kendini sergilediği sahne olarak nitelendirilen paradigma kavramı da açıklanmakta ve psikoloji paradigmasının, diğer sosyal bilimlerde de olduğu gibi, kabul gören bir bilim dalı olabilmek adına, doğa bilimlerinin paradigmasına dayandığı belirtilmektedir. Bu paradigmayı anlamının ise, Avrupa medeniyetinin ürettiği bilim, insan ve dünya anlayışını gözler önüne sermesi bakımından, alana katkı sağlayacağı ifade edilmektedir.

“Aydınlanma Projesi ve Modernizm” başlıklı birinci kısmın, “Aydınlanma ve Kartezyen Paradigma” adlı birinci bölümünde ve yine bazı alt başlıklar hâlinde, kıta Avrupası’nın ortaçağ döneminde hakikatin, bilginin biricik referansının Tanrı olduğu ve insanın O’nun yarattığı âleme ait bir varlık olduğu düşüncesi-

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, İstanbul/Türkiye, merve.kaya@fsm.edu.tr

nin Rönesans ile birlikte zayıfladığı, insanın dünyanın merkezine oturtulduğu, böylece doğa ile bütünlüğünü kaybettiği dile getirilmektedir. Bir diğer ifadeyle, aydınlanma düşüncesi ve Kartezyen paradigma ile birlikte insanın kendini doğanın hâkimi olarak görmeye başladığı ve gerçeğin ne olduğuna kendisinin karar vereceği görüşünün ortaya çıktığına vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte bilgiyi belirleyenin “düşünen birey” olduğu görüşünün modernist psikolojide de insan zihninin esas kabul edilmesine, aynı zamanda beden, çevre ve kültürün ikincil plana alınmasına sebep olduğu belirtilmektedir. Kartezyen felsefenin bireyseliğinin sonradan psikolojinin sorgulanmayan faraziyelerinde biri hâline geldiği, böylece insanlar ve karşılıklı etkileşimlerinin bireyin yaşantısı üzerinden kavramlaştırıldığına altı çizilmektedir. Birinci bölümde ayrıca, Kant’ın bireyin gerçek dünya ile birebir temastan ziyade fenomenlerle teması olduğu inancının bilişsel psikolojiyi etkilediğine değinilmektedir. Bilginin edinilmesi bahsinde ise Descartes ve Locke’un bilme süreci esnasında zihnin edilgen olması gerektiği görüşünün psikolojinin bilimsel yöntem anlayışındaki “nesnel bir duruşla nesnel gözlem yapılmalı” şartının temelini oluşturduğu; Kartezyen düşüncenin esaslarından olan dünyanın rasyonel bir sistem olduğu faraziyesinin de psikolojide insanın organizma olarak ele alınıp hareketlerinin istatistiksel olarak incelenmesi şeklinde karşımıza çıktığı belirtilmektedir.

Eserin “Modernizm ve Ana Akım (Modernist) Psikoloji” başlıklı ikinci bölümünde aydınlanma döneminde olduğu gibi modern dönemde de insanın bilgiyi edinmedeki nihâi referansının insan aklı olduğu düşüncesi üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda zihnin belirleyici olduğu varsayımına duyulan güvenin giderek arttığı ve modernizmin de sadece bilimin doğru bilgiyi keşfetme kapasitesine sahip olduğu iddiasını taşıdığı belirtilmektedir. Modernist düşüncenin psikoloji üzerindeki etkileri ise pozitivizm ve özellikle de mantıksal pozitivizm kapsamında ele alınmakta; bilimsel olan ve olmayan bilgiyi ayırma amacını taşıyan mantıksal pozitivizmle birlikte, bilginin olgu dünyasıyla sınırlandırıldığına ve mantıksal çıkarımlarda bulunmanın olgu dünyasındaki ilişkileri açıklamanın tek yolu olarak görüldüğüne dikkat çekilmektedir. Bu ayırımın gerçekleşmesi için belirlenen ölçütlere de değinilen bölümde, “Psikolojide pozitivizm ve insan” alt başlığı altında ise doğa bilimi olmaya karar veren psikolojiye meşrûluğunu, dönemin hâkim ideolojisi olan pozitivizmin verdiği; böylelikle psikolojinin, pozitivizmi bilim olmanın ve bilim yapabilmeyen tek yolu olarak kabul ettiği, bu kabul gereği bilgi toplama aracı olarak da pozitivist-empirist anlayışı benimsediği ifade edilmektedir.

Psikolojinin modernist bir proje olduğunu belirten Arkonaç, psikolojinin kendisini modernizmin esasını oluşturan iki kuralın (psikolojinin bakışı bilimsel olmalıdır ve psikoloji tüm alt dallarıyla dünyayı daha iyi yaşanır hâle getirmenin, insanı refaha çıkarmanın yollarını aramalıdır) temeline yerleştirdiğine vurgu

yapmaktadır. Bölümün sonlarında doğa bilimi ve sosyal bilimler ayırımında psikolojinin konumu, Wundt'un fizyolojik psikoloji ile sosyal psikolojiyi bilinçte o an var olanla o an var olmayan üzerinden ayırması bahsi üzerinde durulmaktadır. Modernizmde öznenin kendini nesneleştirdiği, akli araçsallaştırdığı ve bilinç fenomeninin de nesneleşmiş bilinç hâline getirildiğine, Wundt ve Durkheim'in özneyi, bilinci bireysel ve kolektif ayırımında nasıl ele aldıklarına değinilmektedir. Bölüm, insan bilincininin, diğer insanlarla ilişkilerde ortak bir şekilde inşa edilen sosyal bir bilinç olduğuna inanan Mead'in düşüncelerine 20. yüzyıl boyunca bir daha rastlanmadığı belirtilerek sonlanmaktadır.

Eserin “Modernizmin Çöküşü Psikolojideki Sıkıntılar ve Postmodernizm” başlıklı ikinci kısmının, “Modernist Bilginin Açmazları ve Psikolojideki Sıkıntıları” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, öncelikle bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırt edecek yöntemin ne olması gerektiğine ilişkin cevap arayışlarına yer verilmektedir. Bu bağlamda, rasyonalitenin doğrulanabilir değil yanlışlanabilir bir niteliğe sahip olduğunu ve bilimsel ilerlemenin de doğruların birikmesiyle değil yanlışların ayıklanması ile gerçekleşeceğini savunan Popper'in kuramına değinilmektedir. Bununla birlikte 1960'ların değişen bilimsellik anlayışı, Wittgenstein'in tüm cümlelerin olgu dünyasında birebir karşılıkları olması gerektiğini savunduğu birinci dönemi ile dili anlayabilmenin onu oluşturan kelimelerin anlamını bilmekten ziyade kelimelerin nasıl kullanıldığını anlamaya çalışmaktan geçtiğini savunduğu ikinci dönemi, Kuhn'un bilimsel bilginin ancak ve ancak içinde üretildiği paradigmada anlaşılabileceğini öne sürdüğü ve bilimsel gelişimin seyirini ele aldığı kuramı, Lakatos'un bilimsel araştırma programları metodolojisi ve Feyerabend'in bilginin bilimsel olmasının insanları bu bilgiye itaat etmeye mecbur kılacak bir nitelik kazandırmadığını ortaya koyduğu, aynı zamanda modern dönemin bilimi kutsallaştırmasına karşı çıktığı “Yöntemsel Anarşizm” kuramı üzerinden değerlendirilmektedir.

“Modernist Bilginin Eleştirisine Dair Son Birkaç Söz” alt başlığıyla, sosyal bilim görüşünün yerelliği ve evrenselliği meselesine değinen Arkonaç, II. Dünya Savaşı sonrasında 1970'lere kadar sosyal bilimlerde, özeldir psikolojide, Kuzey Amerika ve Kıta Avrupasının bilim ve sosyal bilim anlayışının egemen olduğunu belirtmekte, ayrıca bu anlayışa mensup bilim insanlarının kendi duruş ve görüşlerini Türkiye gibi Batı dışı ülkelerde yaygınlaştırdıklarını ifade etmektedir. Modern dönemde psikolojide yaşanan sıkıntıların incelendiği bir diğer alt başlıkta Arkonaç, sosyal bir varlık olan insanın psikolojinin yöntemsel kurgusu sebebiyle bilişsel-zihinsel bir birey olarak ele alındığına ve zihin odaklı tekil bireyin, diğer bireylerle iletişiminin sona bırakıldığına dikkat çekmektedir. Yazar ayrıca, psikolojinin alt dallarından biri olan sosyal psikolojinin de bu sebeple, mecburen dâhil olduğu epistemolojik duruşu ile inceleme nesnesi olan, diğerleri ile etkileşerek var olan insanın doğası arasında sıkıştığını ortaya koymakta, psikolojide

yaşanan krizi yöntem sorunu olarak görenlerin bu sıkıntıların üstesinden gelebilmek adına önerdikleri birtakım yöntemsel tâdilatlara değinmektedir. Modernist çağın sonunda psikolojinin insanın tasvirinin ele alındığı fasılda, bireyin biricikliğinin gündelik hayattaki bilginin kullanılmasını belirlediği kadar bilim dünyasında psikolojideki insan-birey kavramlaştırmasını da belirlediğinin altı çizilmektedir. Bu bölüm, psikolojide (değişmeyen) temel sorunun, insana yaklaşımda esas kabul ettiği zihin merkezli görüş açısı olduğunu savunan Harré'in tartışması çerçevesinde, psikolojinin geçmişinin ele alındığı üç kognitif paradigmatik dönemin açıklanmasıyla son bulmaktadır.

“Postmodernizm” başlıklı dördüncü bölüme, aydınlanma ve modernite projelerinin ben bilincini ve rasyonel aklı öne sürerek toplumu ve insanı refaha çıkaracağına olan ilerleme inancının başarısızlığa uğradığının ve 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başından itibaren modern bilimin hegemonyasının ciddi bir şekilde sorgulanmaya başladığının ifade edilmesiyle bir nevi giriş yapıldığı görülmektedir. Postmodernizmin, aydınlanma projesinin gerçeğin aranması ve doğasının da zihin ve rasyonalite vasıtasıyla anlaşılması hedefini reddettiğini belirten yazar, onun, bilginin insanların karşılıklı etkileşimlerinde inşa edildiğini ve konuşulan dilde sürekli üretilip dönüştürüldüğünü, dolayısıyla da keşfedilecek bir gerçekliğin olmadığını savunduğunu dile getirmektedir. Psikolojide postmodernizm ele alınırken modernist psikolojinin paradigmatik duruşunu ve onun Kartezyen insan anlayışını eleştiren grubun sosyal inşacılık etiketi altında okunduğu dile getirilmektedir. Ayrıca dünyanın doğasının nesnel olarak gözlemlenebileceğinin ve bilimimizin gerçekliğin doğrudan bir algısı olduğunun reddedilmesi, anlama denilen şeyin bağlama bağlı ve göreceli olması, her farklı anlam inşasının kendisine uygun bir eylem biçimini inşa etmesi, dilin düşüncenin bir ön koşulu olması gibi paylaştıkları ortak faraziyelere değinilmektedir. Psikolojik bildideki paradigmatik bilgi kaybının bir diğer cephesi olarak nitelendirilen eleştirel psikoloji alanında ise psikoloji disiplinde bilginin döneme, zamana gömüklüğüne ve politik oluşuna vurgu yapıldığı, bu durumun açıklığa kavuşturulması gerektiğinin savunulduğu anlatılmaktadır. İlaveten, Parker ve Burman'ın 2008'deki eleştirel psikolojinin ne olduğunu açıkladıkları makalelerindeki dört tez de ele alınmaktadır. Diğer yandan “ve devam eden sorular” alt başlığında ise sosyal inşacılığın gizil de olsa Descartes'ın dünya anlayışını, kullandığı ilkeleri takip ettiği iddialarına ve eleştirel psikolojinin de kapitalist sisteme uyum sağlayarak liberal değişimin rüzgârı ile hareket ettiğine yönelik eleştirilere yer verilmektedir.

Eserin “Coğrafyanın Bu Yakasından Yansımalar” başlıklı üçüncü kısmının, “-Coğrafyanın Bu Yakası” adlı beşinci ve son bölümünde ise öncelikle psikolojinin dayandığı Batı felsefesinin, içinde doğduğu ve geliştiği Batı dünyasının bir ürünü olduğu hatırlatılmaktadır. Daha sonra, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bilimsel bilginin metafizik olandan arındırılması adına psikolojinin de kendini

felsefeden ayırdığına, bu ayrılmanın ise alandaki tüm sorgulamaların ve arayışların hâfızasız ve arka plansız bir hâl içinde yapılmasına yol açtığına, üstelik bu bağlantısızlığın hâlen sürdürüldüğüne dikkat çekilmektedir. Bunlara ek olarak bu coğrafyada İslam felsefesinin çoğunluk tarafından göz ardı edildiği, felsefe denildiğinde sadece Batı felsefesinin akla geldiği ve bu felsefenin evrensel muamelesi gördüğü belirtilmektedir. Aslında Türkiye için psikolojik bilginin felsefi bağının iki defa kopuk olduğunu dile getiren Arkonaç, “Bu coğrafyada bilgi evrenleri ya da dayanakları” alt başlığına geçmeden önce “bu coğrafyanın yerel psikoloji kavramlaştırmalarını ve ilgili anlayışlarını, model ve bilgilerini Batılı yerel psikoloji kavramlaştırmaları ile eş değer ve aynı farkındalık düzeyinde anlamak ve incelemek istediğini” belirtmekte, bu bağlamda bu coğrafyanın hakikat ve gerçeklik ayrıştırmasını, buna bağlı olarak da özne ve fâil kavramlarını irdelemektedir.

Alanın yetkin isimlerinden biri olan sayın Sibel A. Arkonaç’ın, psikolojik bilginin ana kavramlarını ve ürettiği metodolojiyi felsefi düzlemde, modernizm ve postmodernizm dönemlerindeki dönüşümleri üzerinden ele almasının yanı sıra, kendi coğrafyamızdaki bilgi dayanaklarına ilişkin yerel bir okuma yapması, bu eseri ayrıcalıklı kılan niteliklerdendir. Hakikat, gerçeklik, özne ve fâillik gibi kavramlara yerel bir perspektifle bakılmış olması da özellikle psikoloji literatüründe ilk defa denenmektedir. Metin aralarında yapılan açıklamalar ile yer verilen alıntılar, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Sayfa altında yer verilen birçok atıf da konuya ilişkin daha detaylı okumalar yapılabilmesi adına önemli görülmekte, kitabın sonunda yer verilen zengin kaynakça ile dizinin de eserin değerini artırdığı düşünülmektedir.